

Po Unii – sejmiki szlacheckie w Rzeczypospolitej XVI-XVIII wieku, red. Henryk Lulewicz, Marek Wagner, Siedlce 2013, Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, ss. 416.

W Wielkim Księstwie Litewskim 30 grudnia 1565 r. przywilejem wileńskim, wzorowanym na rozwiązaniach koronnych, ustanowiono sejmiki przedsejmowe. Stworzono je w ramach długiego procesu modernizacji Litwy, a winny być zwoływane 4 tygodnie przed sejmami walnymi. Już jesienią 1568 r., równoległe z Koroną, w Wielkim Księstwie przeprowadzono pierwszą kampanię sejmikową, poprzedzającą zwołanie w 1569 r. do Lublina sejmów polskiego i litewskiego, których efektem było połączenie unią obydwu państw.

Dla upamiętnienia tamtych wydarzeń oraz ukazania roli sejmików w życiu społecznym i politycznym Rzeczypospolitej od końca XVI w. aż do 1795 r. w dniach 28-29 listopada 2008 r. w Akademii Podlaskiej w Siedlcach odbyła się międzynarodowa konferencja naukowa. Skupiła ona badaczy z Polski, Białorusi i Ukrainy. Owocem konferencji jest tom składający się z 21 artykułów badaczy różnych pokoleń, wśród których nie brak uznanych autorytetów naukowych. Zarówno rozpiętość tematyczna jak i chronologiczna publikacji pozwoliły na prezentację różnych perspektyw badawczych. Tom bynajmniej nie stanowi syntezy, lecz jest próbą zebrania prac, których wspólnym mianownikiem jest – w mniejszym lub większym stopniu – szlachecki sejmik. Szkiców ze względu na zróżnicowanie i szerokie ramy chronologiczne nie uporządkowano problemowo, przyjęto natomiast układ chronologiczny. Podobne rozwiązanie zastosowano w innym, niemal równoległe wydanym tomie pokonferencyjnym *Kultura parlamentarna epoki staropolskiej*¹. Tam jednakże w spisie treści wydzielono poszczególne okresy, co znacznie zwiększyło przejrzystość układu tak obszernego materiału. Ponadto tom poświęcony kulturze parlamentarnej w swej pierwszej części zawiera szereg prac o charakterze bardziej ogólnym, będących wprowadzeniem w przedstawianą tematykę. Szersze nakreślenie poruszanego zagadnienia wydaje się istotne dla czytelnika dostającego do rąk publikację, w której znajdują się często bardzo specjalistyczne problemy badawcze. Tego niestety w recenzowanej publikacji zabrakło. Jedynym szkicem, który przybliży czytelnikowi szerszy kontekst i wprowadza go w tematykę sejmikową, jednak tylko na gruncie litewskim, są *Uczestnicy sejmików litewskich w latach 1565-1764* Andrzeja Rachuby.

Dobór opublikowanych tematów, choć zróżnicowany, ukazuje pewne dysproporcje. Wśród autorów przeważają zainteresowania kwestiami wojskowymi, przy znacznie uboższej, a istotnej prezentacji problematyki wyznaniowej. Wyjątki stanowią prace: Tomasza Kempy *Sprawy prawosławne bractwa wileńskiego na sejmikach litewskich w czasie panowania Zygmunta III* oraz Jacka Brzozowskiego *Król, możni oraz rycerstwo wobec Kościoła i religii. Problematyka wyznaniowa na sejmach i sejmikach w czasie panowania Zygmunta I*. Ostatnia z nich jednak wykracza poza ramy chronologiczne przyjęte w publikacji i została umieszczona w *variach*.

¹ *Kultura parlamentarna epoki staropolskiej*. Studia pod redakcją Andrzeja Stroynowskiego, Warszawa 2013.

Z przedmowy pióra Henryka Lulewicza wynika, że organizatorzy konferencji, oprócz skupienia się na szerszym wymiarze parlamentaryzmu Rzeczypospolitej szlacheckiej, pragnęli także „zainteresować środowisko historyków problematyką sejmikową na obszarze litewskim Rzeczypospolitej” (s. 9). Cel ten jest jak najbardziej słuszny, bo sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego są wciąż znacznie słabiej opracowane, i w książce dominują teksty poświęcone Koronie. Autorzy omawianych prac wykorzystali szeroką bazę źródłową – głównie akta poszczególnych sejmików, zachowane zazwyczaj w księgach grodzkich i ziemskich. Ponadto cennymi i często wykorzystywanymi źródłami były materiały epistolograficzne oraz pamiętniki. Szczególną rolę pełni tu korespondencja powiązana z rodem Radziwiłłów birżańskich, którzy ze względu na swą pozycję mieli znaczny wpływ na życie publiczne Wielkiego Księstwa Litewskiego. Szkice prezentują także najważniejszą literaturę przedmiotu.

Tom otwiera wspomniane już studium uznanego znawcy problematyki Andrzeja Rachuby *Uczestnicy sejmików litewskich w latach 1565-1764*. Ze względu na syntetyczne ujęcie tekst stanowi – przynajmniej częściowo – wprowadzenie do tomu. Ukazuje bowiem zarówno regulacje prawne, stosowaną praktykę, a także motywacje przy wypełnianiu swoistego *obowiązku obywatelskiego*, jakim było uczestnictwo szlachty w sejmiku. Istotne wydają się również rozważania dotyczące uczestnictwa i roli w sejmikach powiatowych miejscowego niższego duchowieństwa katolickiego oraz wojska.

Dariusz Rolnik w szkicu *Sejmiki poselskie drugiej połowy panowania Stanisława Augusta. O czynnikach i motywacjach decydujących o wyborze posłów sejmowych* również, aczkolwiek bardziej pod kątem ideologii, analizuje przyczyny angażowania się szlachty w życie polityczne. Przedstawiony problem stanowi ujęcie interesujące i raczej nowatorskie. Autor, korzystając z materiałów źródłowych, głównie bogatej korespondencji osób związanych ze Stanisławem Augustem Poniatowskim, przekonuje, że wraz z postępem prac Sejmu Wielkiego i kolejnymi reformami umacniał się model posła kierującego się przede wszystkim dobrem ojczyzny. To właśnie służba ojczyźnie, nie zaś korzyści osobiste, stawała się główną motywacją posłów w czasie obrad sejmowych. Badacz przekonuje, że postawa ta bynajmniej nie była niczym nowym, stanowiła bowiem powrót do ideologii przodków.

Tomasz Kempa, znawca problematyki wyznaniowej czasów pierwszej Rzeczypospolitej, szczególnie – prawosławia, podejmuje analizę sytuacji prawosławnego bractwa wileńskiego w czasach Zygmunta III przez pryzmat sejmików litewskich. Perspektywa ta jest godna uwagi, gdyż ukazuje, jak z pozoru lokalny problem bractwa przekładał się na ogólną sytuację prawosławia w Wielkim Księstwie Litewskim. Analizując odniesienia wyznaniowe w litewskich instrukcjach sejmikowych, badacz pokazuje walkę dyzunitów z unitami oraz widoczne poparcie ze strony miejscowej szlachty – nawet katolickiej – dla tych pierwszych. Znaczny wpływ na to miał fakt sprawowania opieki nad wyznawcami prawosławia przez protestanckich Radziwiłłów birżańskich, a co za tym idzie – współpraca obydwu wyznań na arenie politycznej. Ponadto znaczne poparcie na sejmikach dla spraw owego bractwa świadczyło o wciąż funkcjonujących pośród szlachty zasadach tolerancji wyznaniowej w duchu konfederacji warszawskiej. Konrad Bobiatyński w rozprawie *Sejmiki litewskie wo-*

bec kryzysu wewnętrznego Rzeczypospolitej latem 1672 r. przybliża stosunkowo słabo zbadaną II połowę XVII w. na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego. Autor, bazując m.in. na korespondencji związanej z Michałem Kazimierzem Radziwiłłem, podkanclerzym litewskim oraz fragmentach diariusza Jana Antoniego Chrapowickiego, wojewody witebskiego odtwarza, nie tylko przebieg obrad sejmikowych z roku 1672, ale także charakteryzuje szerszą scenę polityczną Wielkiego Księstwa Litewskiego, *de facto* zaś – szczyt tzw. hegemonii Paców. Zasadniczym wnioskiem płynącym z tych rozważań jest sprowadzenie funkcji sejmików litewskich do pola rywalizacji poszczególnych rodów magnackich. Świadczyłoby to o znacznym ograniczeniu politycznym średniej szlachty, która w przeciwieństwie do reprezentacji koronnej nie miała możliwości prowadzenia własnej lokalnej polityki.

Odminną rolę sejmiku – troskę o własne interesy oraz realizację lokalnej polityki szlachty opisuje studium *Sejmik województwa krakowskiego wobec problematyki i handlu solą w czasach Augusta II (1697-1733)* pióra Adama Perłakowskiego. Wykorzystując dokumentację sejmiku, głównie lauda i instrukcje poselskie, autor pokazuje, jak na forum tego zgromadzenia sprawy lokalne łączyły się z ogólnopaństwowymi. Co ciekawe: np. saliny znajdujące się na obszarze województwa krakowskiego, mające jednocześnie duże znaczenie ogólnopaństwowe, interesowały miejscową szlachtę tylko w perspektywie lokalnej i bieżącej, która sprowadzała się do sprawnego nimi administrowania. Wszelkie kwestie związane choćby z istotnym problemem modernizacji salin nie znajdowały się w polu zainteresowań sejmikujących.

W tomie można wyodrębnić grupę prac poświęconych sejmikom w aspekcie wojskowym. Jerzy Urwanowicz w szkicu *Koła w wojsku Rzeczypospolitej XVI-XVIII wieku: od zgromadzeń samorządowych do aspiracji politycznych*, który jest syntezą znanych już ustaleń autora², analizuje rozwój, kompetencje oraz konsekwencje powstania – wzorowanych na sejmikach szlacheckich – zgromadzeń żołnierskich, tzw. kół wojskowych, zarówno tych legalnych, zwanych generalnymi, jak i nielegalnych – konfederackich. Karol Łopatecki pogłębia ustalenia J. Urwanowicza w pracy *Udział kół wojskowych przy tworzeniu i ogłaszaniu artykułów wojskowych*. Badając artykuły wojskowe z 2. połowy XVI i 1. połowy XVII w., ze szczególnym uwzględnieniem oryginałów dokumentów zawierających zarówno poprawki jak i podpisy oficerów, przedstawia różny zakres kompetencji prawodawczych organów samorządu wojskowego. Wahały się one od możliwości – wyłącznie – akceptacji prawa w przypadku kół rotmistrzowskich, aż do tworzenia własnych praw w kołach konfederackich. Autor porównuje także sytuację Rzeczypospolitej z innymi państwami europejskimi, wskazując wiele wspólnych płaszczyzn w zakresie powstawania prawa wojskowego. Przemysław Gawron obrazuje natomiast problemy hiberny wojska kwarcianego w czasach Władysława IV Wazy w ujęciu sejmików koronnych. Analizuje projekty rozwiązań problemu zimowania wojsk, wysuwane m.in. przez Stanisława Koniecpolskiego, hetmana wielkiego koronnego oraz przez instrukcje sejmików koronnych, które nb. w większości zdecydowanie przeciwstawiały się zimowaniu wojsk na obszarach swoich województw. Zatem porusza znacznie szerszy problem *rewolucji mi-*

² Zob. J. Urwanowicz, *Wojskowe „sejmiki”*. *Koła w wojsku Rzeczypospolitej XVI-XVIII wieku*, Białystok 1996.

litarnej, która ówczesnej Rzeczypospolitej nie dotknęła. Hiberna mogła bowiem – jak sądzi autor – stanowić czynnik rozwojowy i modernizacyjny dla armii, co jednak ze względu na brak kompromisu, zarówno pomiędzy województwami a także szlachtą i królem nie zostało wykorzystane.

Pośród pozostałych artykułów na uwagę zasługuje Jarosława Stolickiego *O modelu monografii sejmiku w drugiej połowie XVII wieku*. Badacz porusza zagadnienia związane z metodologią badań, wyraźnie akcentuje znaczenie i problemy które towarzyszą badaniom sejmiku. Przybliżając metody dotychczasowych najważniejszych prac poświęconych poszczególnym sejmikom, autor określa pewne wspólne, a zarazem podstawowe elementy, które powinna zawierać monografia sejmikowa. Ponadto zwraca uwagę na problemy periodyzacji, rozległości terytorialnej ówczesnej Rzeczypospolitej i wreszcie – samej terminologii. Jednocześnie na podstawie własnych badań nad sejmikami ukraińskimi z lat 1668-1699 próbuje zaproponować rozwiązania przedstawionych kwestii.

Zalążkiem monografii sejmiku jest szkic *Ustrój i funkcjonowanie sejmików elekcyjnych w powiecie brzeskolitewskim do 1764 roku* Diany Koniecznej. Autorka przedstawia w nim wycinek swoich badań poświęconych sejmikowi brzeskolitewskiemu³. Analizując artykuły II i III Statutu Litewskiego, przybliży okoliczności oraz podstawy prawne powstania brzeskich sejmików elekcyjnych. Badając akta brzeskie oraz śledząc rozwój kariery poszczególnych urzędników ziemskich, autorka odtwarza praktykę elekcji na urzędy, a następnie porównuje ją z praktyką Korony. Badaczka przybliży również nierzadkie zakulisowe starania o protekcję przy ubieganiu się o urząd.

Prace opublikowane w tomie świadczą o wciąż niesłabnącym zainteresowaniu badaniami nad życiem publicznym Rzeczypospolitej szlacheckiej na poziomie lokalnym. Pomimo że nie wszystkie istotne aspekty tego życia zostały w odpowiedni sposób zaakcentowane, publikacja charakteryzuje się wielopłaszczyznowym i często nowatorskim podejściem do tematu. Co istotne, oprócz prac badaczy – niewątpliwych autorytetów w tej dziedzinie, pojawiło się niemało tekstów pióra adeptów badań nad parlamentaryzmem. Prace ich, sygnalizujące niekiedy dopiero wstępne wyniki badań, doczekały się już publikacji. Tom stanowić będzie istotny bodziec do dalszych studiów nad bogatą problematyką sejmikową, zwłaszcza z wciąż słabiej rozpoznanej perspektywy litewskiej.

KATARZYNA WILEŃSKA (Warszawa)

Dorota Pietrzyk-Reeves, *Ład Rzeczypospolitej. Polska myśl polityczna XVI wieku a klasyczna tradycja republikańska*, Kraków 2012, ss. 466.

Celem badawczym rozprawy jest usystematyzowanie polskiej refleksji politycznej wieku XVI. Autorka dokonuje tego w oparciu o precyzyjny zamysł interpreta-

³ Zob. D. Konieczna, *Ustrój i funkcjonowanie sejmiku brzesko-litewskiego w latach 1565-1763*, Warszawa 2013.